

Система кримінальної юстиції щодо неповнолітніх –

цивілізований підхід держави до проблеми дитячої злочинності

В. В. Панасюк

*начальник відділу з питань правосуддя
Департаменту антикорупційного законодавства
та законодавства про правосуддя Міністерства
юстиції України*

Діти є особливою категорією будь-якого суспільства. У зв'язку зі своєю соціальною незрілістю, вони не здатні в повній мірі усвідомлювати характер вчинюваних ними дій, а також можливість настання від цього негативних для себе наслідків. Одночасно вони є майбутніми повноправними членами цього суспільства та, по суті, черговою ланкою у процесі продовження його існування. Держава, яка визначила себе як соціальна та правова, зі свого боку, має створити кожній дитині належні умови становлення та повного і гармонійного розвитку своєї особистості. У зв'язку з чим, є необхідність під час вибудови будь-яких відносин з дітьми враховувати вікові, соціально-психологічні та інші особливості їх розвитку.

Історія свідчить, що це питання знаходило своє належне розуміння у багатьох суспільствах та цивілізаціях. Йому приділена значна увага і сьогодні, в першу чергу, з боку міжнародних організацій, світового співтовариства загалом.

Так, на сьогодні прийнято низку документів міжнародного рівня, положен-

ня яких спрямовані на забезпечення досягнення вищезазначених цілей. Це, зокрема: Конвенція ООН з прав дитини 1989 р, Керівні принципи ООН з попередження злочинності серед неповнолітніх та Правила ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі 1990 р, Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо нових засобів роботи з злочинністю серед неповнолітніх і ролі правосуддя у справах неповнолітніх 2003 р. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам членам щодо соціальної реакції на злочинність серед неповнолітніх 1987 р, Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи щодо ролі раннього психологічного втручання з метою профілактики злочинності 2000 р, Європейська конвенція про здійснення прав дітей 1996 р, та інші.

Конституція України визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність найвищою соціальною цінністю. Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості. Діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість держави.

Залежно від сфери регулювання суспільних відносин, законодавство України містить низку особливостей, що стосуються правовідносин з дітьми.

Так, Цивільний кодекс в залежності від віку суб'єкта правовідносин, окрім повної цивільної дієздатності фізичної особи, визначає також часткову цивільну дієздатність та неповну цивільну дієздатність, характерною рисою яких, зокрема, є особливості у питанні цивільної відповідальності малолітньої та неповнолітньої осіб.

Кримінальний кодекс визначає вік, з якого можливе настання кримінальної відповідальності, а також встановлює низ-

ку особливостей щодо кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.

Кримінально-процесуальний кодекс також встановлює особливості провадження у справах про злочини неповнолітніх. Зокрема, визначає перелік обставин, що підлягають встановленню (характеристика особи неповнолітнього; умови його життя та виховання; обставини, що негативно впливали на його виховання; наявність або відсутність дорослих підмовників та інших осіб, які втягнули неповнолітнього в злочинну діяльність); виняткові випадки затримання неповнолітнього та взяття його під варту. Встановлює особливості вчинення процесуальних дій за участю неповнолітнього, порядок застосування до нього примусових заходів виховного характеру при розгляді справи судом. Передбачає можливість закриття кримінальної справи за злочин невеликої та середньої тяжкості, вчинений неповнолітнім.

Вищезазначене свідчить, що питанню дотримання прав дітей в Україні приділено значну увагу, що відповідає більшості загальновизнаним міжнародним стандартам. Разом з тим, розглядаючи вказане питання в контексті кримінальної юстиції, варто відмітити, що низка положень чинного законодавства потребує суттєвого оновлення відповідно до вимог сучасності та з урахуванням розвитку правової думки. Так само є необхідність у впровадженні нових форм та методів роботи з неповнолітніми правопорушниками.

Недосконалість законодавства неминуче породжує проблеми у сфері правозастосування, унеможливаючи реалізацію в повній мірі, в тому числі суддями, від рішень яких залежить подальша доля неповнолітніх правопорушників, своїх повноважень щодо здійснення незалежного, об'єктивного та неупередженого правосуддя, зокрема з метою виправ-

Більше половини із засуджених неповнолітніх позбавлені волі строком від трьох до п'яти років

лення неповнолітньої особи, запобігання вчиненню нею нових злочинів, унеможливлення завдання їй фізичних страждань або приниження людської гідності.

До проблем у сфері правозастосування також призводить відсутність системності у діяльності органів та служб у справах дітей та їх взаємодії між собою, що не сприяє формуванню єдиних та, головне, обґрунтовано вивірених підходів щодо роботи з неповнолітнім правопорушником, зокрема при подачі до суду документів, що характеризують його як особу, супроводженні під час здійснення правосуддя тощо.

В результаті, вживані заходи не можуть змінити протиправну поведінку неповнолітнього правопорушника та ситуацію щодо рівня дитячої злочинності, її повторності на краще, що нівелює саму суть призначуваного покарання.

Варто відмітити, що станом на січень 2011 року в установах відбування покарань України знаходилось 1432 неповнолітніх. Більше половини з них (54,8 %) засуджені до позбавлення волі строком від 3 до 5 років. 58,3 % – раніше притягувались до кримінальної відповідальності, не пов'язані з позбавленням волі, а 24,9 % – до засудження ніде не навчались та не працювали.

Очевидно, що така ситуація не є прийнятною та сумісною з тим курсом розвитку, який обрала для себе держава Україна.

Враховуючи наведене, на сьогодні є необхідність у проведенні якісного оновлення чинного законодавства, зокрема у сфері кримінальної юстиції щодо неповнолітніх, та налагодженні взаємодії між органами та службами у справах дітей, залучення до соціального патронажу неповнолітніх правопорушників громади, інститутів громадянського суспільства, в першу чергу, з метою забезпечення правильності та ефективності прийняття кожного правового рішення відносно дитини, що потрапила у конфлікт з законом, пов'язаного з її перевихованням та подальшою соціальною підтримкою.

Для досягнення зазначеного, з метою належного виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань в частині забезпечення дітям особливого піклування та допомоги, реалізації відповідних положень Конституції України, а також з огляду на рівень дитячої злочинності, Міністерством юстиції проводиться робота з розробки державної політики у сфері захисту прав дітей, що потрапили у конфлікт із законом.

Так, з метою розбудови сучасної системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх, наказом Міністерства юстиції від 27 травня 2010 року № 491/7 утворено відповідну робочу групу, до складу якої увійшли представники Верховного Суду України, центральних органів виконавчої влади, в тому числі Міністерства внутрішніх справ, Генеральної прокуратури України, Інституту законодавства Верховної Ради України, пенітенціарної системи, неурядових громадських організацій.

Напрацюванням Робочої групи став проект Концепції розвитку системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, схвалення якої передбачається Президентом України.

Серед положень проекту знайшли своє відображення кращі ідеї та позитивні напрацювання, що розроблялися свого часу при підготовці відповідного проекту концепції робочою групою при Верховному Суді України, склад якої був також представлений різноманітними органами з різних гілок влади, в тому числі представниками громадськості.

Положення розробленого робочою групою при Міністерстві юстиції проекту Концепції визначають основні напрямки розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, реалізація яких має посилити відповідальність сім'ї, громади та держави за процес виховання та становлення дітей; забезпечити дотримання прав і свобод дітей, що потрапили у конфлікт з законом, шляхом підвищення рівня їх правового та соціального захисту; зменшити рівень дитячої злочинності та її повторності.

Для досягнення визначеної Концепцією мети визначається низка заходів, направлених на удосконалення системи профілактики дитячої злочинності, забезпечення ефективного правосуддя щодо неповнолітніх, які вчинили зло-

чини або інші правопорушення, зокрема сприяння розвитку відновного правосуддя, а також створення ефективної системи реабілітації неповнолітніх, які вчинили правопорушення, з метою їх перевиховання та ресоціалізації.

Зокрема, в напрямку профілактики правопорушень серед неповнолітніх передбачається проведення інформаційної, роз'яснювальної роботи з сім'ями, в тому числі стосовно законодавства в сфері кримінальної юстиції; запровадження сучасних методів та форм роботи з дітьми, схильними до вчинення правопорушень; удосконалення моніторингу стану дитячої злочинності та дотримання прав дітей, що потрапили у конфлікт з законом тощо.

Правосуддя над неповнолітніми має здійснюватись з урахуванням вікових, соціально-психологічних, психофізичних та інших особливостей їх розвитку, зокрема шляхом: підготовки суддів, прокурорів, адвокатів, працівників органів та служб у справах дітей з питань здійснення судочинства щодо неповнолітніх; забезпечення неповнолітнім доступу до безоплатної правової допомоги; сприяння розвитку відновного правосуддя, зокрема впровадження процедури медіації, як ефективного засобу добровільного примирення потерпілого та правопорушника; сприяння формуванню у неповнолітнього правопорушника почуття відповідальності за свої вчинки, заохочення до взяття ним на себе відповідальності за виправлення заподіяної шкоди, а також до позитивних змін у його поведінці; залучення громади до розв'язання конфлікту, у разі активної участі сторін у процесі відновлення порушених стосунків; тощо.

Варто відмітити, що механізми відновного правосуддя на сьогодні діють у багатьох розвинутих країнах протягом багатьох років, а їх застосування має висо-

кий рівень ефективності. В Україні механізми відновного правосуддя та процедури медіації (примирення) поки що застосовуються лише в рамках пілотних проектів, однак їх приблизно 10-річна практика показує результат ефективності в межах 90 відсотків: вдається досягти реальної зміни поведінки неповнолітнього правопорушника без застосування до нього покарання, пов'язаного з позбавленням волі, а також реального відшкодування потерпілому завданої від злочину шкоди та його примирення з правопорушником, відвернути загрозу повторного вчинення цим неповнолітнім злочину.

Повертаючись до положень проекту Концепції, також має бути створена ефективна система реабілітації неповнолітніх, які вчинили правопорушення, з метою їх перевиховання та ресоціалізації шляхом розвитку і застосування відповідних корекційних, освітньо-інформаційних та психолого-педагогічних програм; створення служби пробації для неповнолітніх, яка б відповідала за супровід неповнолітнього правопорушника та його соціальну адаптацію та реінтеграцію (допомога в отриманні освіти, працевлаштуванні, забезпечення соціальним житлом); надання соціально-психологічної підтримки неповнолітнім правопорушникам та їх сім'ям; тощо.

З метою громадського обговорення проект Концепції розміщувався на веб-сайті Міністерства юстиції. Також положення проекту стали предметом обговорення на круглому столі «Консультації з громадою щодо реформування кримінальної юстиції для неповнолітніх», проведеному у листопаді 2010 р. Міністерством юстиції за підтримки міжнародного проекту «Реформування системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні», в якому взяли участь представники громадських організацій з різ-

них міст України, Української православної церкви, науковці.

З урахуванням висловлених зауважень і пропозицій до проекту Концепції, його положення було додатково переглянуто та доопрацьовано.

Реалізація визначених Концепцією напрямків розвитку розрахована на п'ять років, протягом яких планується поетапне здійснення заходів нормативно-правового, організаційного, методичного, інформаційного та кадрового забезпечення.

В проекті Указу Президента України про схвалення Концепції передбачається надання доручення Кабінету Міністрів України розробити та затвердити у тримісячний строк план заходів щодо реалізації положень Концепції, в якому міститимуться конкретні завдання з визначенням виконавців (органів державної влади) та встановленням строків їх виконання.

Впровадження Концепції має забезпечити створення повноцінної системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, спроможної забезпечити правильність та ефективність прийняття кожного правового рішення відносно дитини, що потрапила у конфлікт з законом, пов'язаного з її перевихованням та подальшою соціальною підтримкою, зменшити рівень дитячої злочинності, її повторності.

Поряд з цим, враховуючи, що вказаний документ носить ідеологічний характер та, по суті, є правовим дороговказом подальшого розвитку українського суспільства та держави, чи не головним досягненням їх реалізації може стати формування у громадськості належного розуміння важливості питання щодо особливого захисту прав та інтересів дітей, як передумови реального втілення в життя проголошених вище ідей для майбутніх поколінь.